

УДК: 159.9

© Солодухова Л.В., 2011 р.

Л.В. Солодухова

Державний педагогічний
університет, м. Слов'янськ

ЕМПАТИЯ В СВІТЛІ РІЗНИХ ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ

У статті наводяться результати аналізу проблеми емпатії в психологічних дослідженнях. Розкрито структуру, функції й закономірності розвитку емпатії. Показано пояснювальні можливості різних теорій емпатії.

Ключові слова: емпатія; структура емпатії; особистість; види емпатії; рівні емпатії.

Л.В. Солодухова

ЭМПАТИЯ В СВЕТЕ РАЗНЫХ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ ПОДХОДОВ

В статье приводятся результаты анализа проблемы эмпатии в психологических исследованиях. Раскрыты структура, функции и закономерности развития эмпатии. Показаны объяснительные возможности разных теорий эмпатии.

Ключевые слова: эмпатия; структура эмпатии; личность; виды эмпатии; уровни эмпатии.

L.V.Soloduhova

EMPATHY IN DIFFERENT THEORETICAL APPROACHES

In article results of the analysis of a problem of empathy in psychological researches are resulted. Functions and laws of development of empathy are opened structure. Explanatory possibilities of different theories of empathy are shown.

Key words: empathy; empathy structure; the person; empathy kinds; empathy levels.

Актуальність проблеми. Соціально-економічні і політичні процеси, що відбуваються в Україні, зумовили зміни в моральній атмосфері суспільства. Утвердження демократичних норм суспільного життя висуває нові вимоги до духовного розвитку дитини, її підготовки до життя. В контексті наукових теорій духовного розвитку особистості, основою яких є концептуальні положення М.М.Бахтіна, М.О.Бердяєва, В.І.Вернадського, В.С.Соловйова, П.А.Флоренського, В.Франкла, постає нове бачення психологічних проблем розвитку особистості дитини, починаючи з ранніх етапів її становлення.

На даному етапі розвитку сучасної психології емпатія та її еквіваленти – емпатійне переживання, співпереживання, співчуття – досліджуються багатьма психологічними школами, течіями, які пов'язані з проблемами вивчення

спілкування, розвитку особистості, її взаємодії в різних видах діяльності. Емпатія вважається важливим чинником морального розвитку особистості. Вона розглядається як ефективний засіб розкриття і засвоєння внутрішнього ества моральних відносин, естетичних норм, що культивуються. Емпатія сприяє розвитку гуманних відносин, альтруїстичного стилю поведінки. Емпатійне співчуття, співпереживання виступає мотивом-посередником у діяльності допомоги особистості. Емпатійність розглядається як один із засобів обмеження людиною своєї агресивності. І, нарешті, емпатія – необхідна умова розвитку особистості, її емоційної зрілості, міжособистісного взаєморозуміння [3]. В останні десятиріччя, у зв'язку з розвитком психологічної антропології, гуманітарної психології, суб'єктного підходу до вивчення особистості, значно збільшилася кількість досліджень емпатії. Перш за все, досліджується її значення для фахівців професій соціономічного типу загалом і, зокрема, психотерапевтів, медиків, учителів, викладачів вищих навчальних закладів, практичних соціологів та ін.

Постановка проблеми. Різні аспекти розвитку особистості висвітлювалися в роботах відомих вітчизняних психологів та педагогів (К.А.Абульханова-Славська, М.Й.Боришевський, Д.Б.Ельконін, О.В.Запорожець, Г.С.Костюк, С.Д.Максименко, Н.І.Непомняца, В.А.Сухомлинський, та ін.), що стали методологічним та теоретичним підґрунтям для багатьох досліджень цієї проблеми. Серед них значне місце посідають дослідження емоційного розвитку, чутливості, сприяння та співпереживання (Л.І.Джрнзян, А.Д.Кошелева, Я.З.Неверович, Л.П.Стрелкова). Низка досліджень була присвячена саме окремим аспектам розвитку емпатії та її компонентів (Л.П.Алексєєва, С.Б.Борисенко, Л.П.Виговська, Т.П.Гаврилова, Л.П.Стрелкова, І.М.Юсупов), співвідношенню емпатії та моральності (А.А.Валантінас, А.В.Соломатіна, Н.О.Шевченко), впливу різних факторів на процес виховання емпатії (Р.О.Агавелян, Г.Ф.Михайліченко).

Проблема емпатії – одна з найскладніших у психологічній науці. Невловимість цього феномена для дослідників підтверджує розмаїття у

визначеннях його суті, механізмів, функцій, ролі емпатії в моральному розвитку особистості, просоціальній поведінці, альтруїзмі тощо. Накопичений матеріал вимагає певної систематизації, узагальнень і доповнень. Без теорії емпатії неможливо розвивати теорії особистості, міжособистісних відносин, зрозуміти сутність людини як суспільної істоти, суб'єкта, який самодетермінується, та трансцендентної індивідуальності. Теорія емпатії допоможе у вирішенні складного завдання психології, яке полягає, на думку багатьох вчених, не стільки в описі суб'єктивної реальності внутрішнього світу людини, скільки в дослідженні і розумінні зв'язків між цим світом та зовнішнім світом існування особистості, що утворюють у сукупності її цілісний життєвий світ [7].

У багатьох роботах показано, що молодший шкільний вік не тільки є сенситивним для формування навчальної діяльності, але є дуже важливим етапом у соціальному розвитку дитини, у становленні її зв'язків з оточуючими людьми за межами родинних стосунків. Прийняття нової соціальної ролі школяра, готовність відповідати очікуванням інших, здатність будувати власну поведінку відповідно до зразків, а також формування власних очікувань щодо поведінки інших людей, роблять дітей цього віку сенситивними до виховання у них емпатійних можливостей (Г.С.Абрамова, Т.П.Гаврилова). У працях Л.І.Божович, С.Г.Якобсона доведено, що створення умов емпатійної взаємодії серед школярів та між вчителем і школярами стає значущим фактором позитивної соціальної ситуації розвитку дитини молодшого шкільного віку.

У трактуванні дослідниками суті емпатії можна виділити наступні основні тенденції у розумінні її феноменології, а саме :

Емоційний процес переживання афективного стану іншого у відповідь на його емоційну поведінку,

Когнітивний процес – розуміння, осмислення внутрішнього життя іншої людини, здатності прийняти роль, перспективу, позицію іншого,

Складний афективно-когнітивний процес - взаємодія афективних (емоційних), когнітивних (пізнавальних), і конативних (моторних, дієвих,

поведінкових, комунікативних) компонентів [4]. Цілісне утворення когнітивних, емоційних і моторних компонентів або ж як односпрямований емоційно-когнітивний процес.

Різні погляди існують і щодо форм та видів емпатії. Так, розрізняють наступні форми емпатії:

- Співпереживання і співчуття;
- Активну і пасивну;
- Рефлекторну і особистісну.

Виділяють три види емпатії:

- Емотивну;
- Пізнавальну (предиктивну);
- Поведінкову (діяльнісну, вольову) [68].

Виклад основного матеріалу. У вітчизняній психології зроблено досить ґрунтовний історичний огляд зарубіжних досліджень емпатії Т.П.Гавриловою [7]. У продовж останніх років він був доповнений оглядом досліджень емпатії в рамках особистісно центрованого підходу, в контексті дослідження соціально-психологічної емпатії та визначення основних положень у вивченні цього явища. Після класичної роботи Т.П.Гаврилової з'явилася низка нових досліджень емпатійних явищ не тільки в зарубіжній, але й у вітчизняній психології. Журавльова Л.П. спробувала доповнити згадані погляди, систематизувала різні підходи до розв'язання проблеми емпатії і намітила деякі перспективи їх подальшого дослідження «Перед дослідниками стоїть завдання, - наголошує Т.П.Гаврилова, – створення теорії емпатії, проникнення у її природу, аналізу функції емпатії в житті людини, вивчення генезису емпатії і умов її формування» [7, с. 156].

Як складну багаторівневу властивість особистості вивчає емпатію і О.А.Орищенко [11]. На основі диференційно-психологічного аналізу емпатії в її структурі, дослідниця виділяє три рівні:

1. формально-динамічний, що характеризує динамічні властивості емпатії

(особливості виникнення і протікання емпатійних реакцій);

2. змістовний, до якого входять ті аспекти емпатії, що стосуються вибору простору для емпатійних переживань і морально-етичного змісту її об'єкта;
3. імеративний рівень, що відображає індивідуальні уявлення про існуючі соціокультурні «норми» емпатійних проявів.

Можна виділити декілька підходів до пояснення природи емпатії:

- Симпатія (емпатія) розглядається як психофізіологічна властивість тварин і людини, одна з первинних емоцій, на основі якої розвиваються соціальні почуття;
- Теорії інстинктивного походження емпатії;
- В основі виникнення емпатії лежить інтуїтивний відгук на будь-які прояви почуттів з боку інших;
- Емпатія – умовно-рефлекторний феномен, результат соціального навчіння, морального виховання;
- Раціонально-емоційно-інтуїтивна форма відображення;
- Кінестетична теорія емпатії.

Розглядаючи проблему природи емпатії, її розвитку, важливо з'ясувати механізми досліджуваного явища. Це питання видається ще складнішим, ніж визначення самого поняття «емпатія», оскільки до різних його трактувань додалося розмаїття в тлумаченнях змісту одних і тих же механізмів.

Деякі дослідники механізмом емпатії вважали емоційне зараження або наслідування [6]. Інші психологи розділяли критику Г.Олпортом ідеї У.Мак-Дауголла про емоційне зараження як основний механізм симпатії. Вони припускали, що соціальна ситуація вимагає від людини складніших форм реагування, ніж наслідування або зараження, оскільки перед людиною є завдання розуміння досвіду інших людей. Так, Г.Олпорт, не заперечуючи наявності механізму зараження, вносить умовно-рефлекторну поправку, яка дозволяє ставити питання про навчіння дитини симпатії шляхом досягнення схожості між досвідом суб'єкта і об'єкта.

Багато психологів основним механізмом емпатії вважають ідентифікацію [1, с. 6-9]. У психоаналізі емпатія також пов'язана з ідеєю ідентифікації: «Від ідентифікації шлях веде через наслідування до вчування, тобто до розуміння механізму, завдяки якому для нас узагалі можливий дотик до душевного життя іншої людини» [12].

Вважаючи, що ідентифікація в процесі емпатії виступає як єдність проєкції й інтроекції, Н.І. Сарджвеладзе, разом з емоційним зараженням, описує їх як механізми емпатійного процесу.

Т.П.Гаврилова [7] механізмами емпатії називає емоційне зараження на нижчих рівнях її розвитку (у маленьких дітей) і часткову або повну ідентифікацію на вищих рівнях – за певної сформованості «Я» людини. У її пізніших роботах виникнення емпатії пояснюється і механізмом емоційної децентрації [7, с. 50-51.]. Г.М.Бреслав [5] також вважає емоційну децентрацію початковим моментом співпереживання і співчуття, які він ототожнює.

М.Л. Хоффман підсумовує накопичені в психології розвитку дані про встановлення здатності до співпереживання і робить висновок, що на основі емоційного збудження в емпатогенній ситуації можуть бути різні процеси: реакція класичного обумовлення; співпереживання, опосередковане моторним наслідуванням; уявлення того, хто потребує допомоги.

Зазначені особистісні фактори, що впливають на емпатійність людини, доповнив російський психолог І.М.Юсупов. На відміну від К.Юнга, він стверджує, що більш схильні до емпатії не екстернали, а інтерналі; заважає формуванню і прояву емпатії егоцентризм, тривожність, агресивність, депресія, невротизація та відповідні особистісні установки: уникати зайвих контактів, вважати неприйнятним проявити допитливість до іншої особи, спокійно ставитися до переживань і проблем інших людей [9]. А.П. Василькова характеризує високоемпатійних особистостей як м'яких, доброзичливих, комунікабельних, емоційних, високоінтелектуальних; низькоемпатійних – замкнених і недоброзичливих [9].

Для розвитку емпатії важливими є і соціальні фактори. Л.Мерфі досліджував вплив соціальних груп, у яких виховується дитина, на розвиток її емпатійності. І.М.Юсупов вивчив деякі демографічні фактори і показав, що, на його думку, лише за умови соціалізації підлітків у місті можливий розвиток емпатії, а соціалізація їх у сільській місцевості гальмує розвиток емпатійності.

Досить поширеним є погляд на емпатію як складову емоційної сфери особистості. Так, емпатія визначається: як здатність людини емоційно відгукуватися на переживання іншого (людини, чи тварини, чи антропоморфізованого предмету); як суто емоційний феномен, що репрезентує триланковий процес (співпереживання – співчуття – внутрішнє сприяння); як осягнення емоційного стану іншого, як проникнення в переживання іншої людини; як здатність прилучатися до емоційного життя іншого, розділяючи його переживання; як “вчуття” в позицію іншого, уміння поставити себе на його місце, глянути на все його очима і відчутти його стан; як почуття, що передає духовне єднання.

Таким чином, на сьогодні розрізняють:

- 1) емпатію емоційну – засновану на механізмах проекції та наслідування моторних та афективних реакцій іншого;
- 2) емпатію когнітивну – що базується на інтелектуальних процесах: порівняння, аналогія тощо;
- 3) емпатію предиктивну – що проявляється як здатність передбачати афективні реакції іншого в конкретних ситуаціях [10, с. 273-279.].

Проведений аналіз наукової та психолого-педагогічної літератури засвідчив, проблема особливостей формування емпатії у дітей молодшого шкільного віку є досить актуальною та недостатньо вивченою.

Здійснений аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми емпатії показав, що у вітчизняній психології зроблено досить ґрунтовний історичний огляд зарубіжних досліджень емпатії Т.П.Гавриловою [2].«Перед дослідниками стоїть завдання, - наголошує Т.П.Гаврилова, - створення теорії емпатії,

проникнення у її природу, аналізу функції емпатії в житті людини, вивчення генезису емпатії і умов її формування» [8, с. 56]. У продовж останніх років було продовжено дослідження емпатії в рамках особистісно - центрованого підходу, в контексті дослідження соціально-психологічної емпатії та визначення основних положень у вивченні цього явища. Після класичної роботи Т.П.Гаврилової з'явилася низка нових досліджень емпатійних явищ не тільки в зарубіжній, але й у вітчизняній психології. Так, згадувана вище Журавльова Л.П. спробувала доповнити згадані погляди, систематизувала різні підходи до розв'язання проблеми емпатії і намітила деякі перспективи їх подальшого дослідження. Емпатія вважається важливим чинником морального розвитку особистості. Вона розглядається як ефективний засіб розкриття і засвоєння внутрішнього єства моральних відносин, естетичних норм, що культивуються. Як ми відмічали, емпатія сприяє розвитку гуманних відносин, альтруїстичного стилю поведінки. Емпатійність розглядається як один із засобів обмеження людиною своєї агресивності. І, нарешті, емпатія – необхідна умова розвитку особистості, її емоційної зрілості, міжособистісного взаєморозуміння [3].

Висновки. Проаналізувавши різні теоретичні підходи до поняття емпатії, можна зробити наступні висновки:

1. Емпатія вважається важливим чинником морального розвитку особистості. Вона розглядається як ефективний засіб розкриття і засвоєння внутрішнього єства, моральних відносин, естетичних норм, що культивуються.
2. Емпатія сприяє розвитку гуманних відносин, альтруїстичного стилю поведінки.
3. Емпатійне співчуття, співпереживання виступає мотивом – посередником у діяльності допомоги.

Проаналізувавши значну частину поглядів науковців на емпатію, можна розрізнити наступні її прояви:

- 1) емпатію емоційну – засновану на механізмах проєкції та наслідування моторних та афективних реакцій іншого;
- 2) емпатію когнітивну – що базується на інтелектуальних процесах: порівняння,

аналогія тощо;

3) емпатію предиктивну – що проявляється як здатність передбачити афективні реакції іншого в конкретних ситуаціях.

4. Гуманізація суспільного життя тісно пов'язана насамперед з поліпшенням людських взаємин. У цьому контексті великого значення набуває проблема розвитку та виховання почуттєвої сфери особистості. Найвищі почуття, особливо моральні, що характеризують високорозвинену в духовному сенсі людину, надихають її на великі справи та благородні вчинки.

Список літератури

1. Авдеева Н.Н. Понятие идентификации и его применение к проблеме понимания человека человеком // Теоретические и прикладные проблемы психологии познания людьми друг друга: Тез. докл. – Краснодар, 1975. – С. 6-9.
2. Авраменкова В.В. Совместная деятельности дошкольников в проявлении гуманного отношения к сверстниками // Вопросы психологии. – 1980. – № 5. – С. 60-70.
3. Бодалев А.А., Каштанова Т.Р. Теоретико-методологические аспекты изучения эмпатии // Групповая психотерапия при неврозах / Под ред. Б.Д.Карвасарского, В.А.Мазуренко. – Л., 1975. – С. 11-19.
4. Борисенко С.Б. Методы формирования и диагностики эмпатии учителей: Автореф. Дис. ... канд. пед. Наук: 13.00.01. – Л., 1988. – 14 с.
5. Бреслав Г.М. Эмоциональные особенности формирования личности в детстве: норма и отклонения. – М.: Педагогика, 1990. – 140 с.
6. Валлон А. Психическое развитие ребенка. – М.: Просвещение, 1967. – 196 с.
7. Гаврилова Т.П. Понятие эмпатии в зарубежной психологии. (Исторический обзор и современные проблемы)// Вопросы психологии. – 1975. – № 2. – С. 17-19.
8. Журавльова Л.П. Теоретико-методологические основы решения проблемы эмпатии //Українська психологія: сучасний потенціал: Матер. Четвертих Костюковських читань. – в 3т. – К.: ДОК-К, 1996. – Т.1. – С. 231-239.
9. Захарова А.В. Уровень притязания как показатель самооценки / Новые исследования в психологии и возрастной физиологии.- М.: Педагогика, 1989.- С. 42-47.
10. Олексик Л.М. Духовні почуття у світопереживанні особистості: Дис...канд. філос. Наук: 09.00.11/ Київський інститут ім. Т.Шевченка. – К., 1994. – 220 с.
11. Фопель К. Психологія особистості. – К.: Генезис, 2003.